

СЕКЦІЯ 4 СУСПІЛЬНІ НАУКИ

Жеглова О.І., студентка 6-МК-1А курсу,
факультету № 2 НАВС *Науковий керівник:* Костицький М.В., професор кафедри філософії права та юридичної логіки, академік НАПН, нАПРН, професор, доктор юридичних наук НАВС

Презумпція невинуватості в рішеннях Європейського Суду з прав людини: механізм захисту прав людини

Законодавство прагне поставити свободу особистості в ті межі, в яких вона, підкоряючись загальним законам, стане сумісною зі свободою кожної іншої особистості.

I. Кант

Актуальність. В наш час залишається в епіцентрі зору саме людиноцентристська теорія, коли особистість стала головними орієнтиром у всіх сферах життя. У вік активної інформаційної політики, коли хвиля урбаністичного прогресу охопила увесь простір, залишивши від гуманістичних ідеалів лише формальну обгортку, слід акцентувати увагу на ролі юридичного механізму захисту громадянських прав і свобод людини. У правовому полі існують горизонти, що визначають межі допустимого і дозволеного у сфері охорони прав і свобод людини і громадянина, а концептуальність положень ряду нормативно-правових актів дають змогу зрозуміти моральну та юридичну сторони, які досить часто корелюються з одного боку людськими, а з іншого - правовими законами.

Актуальним на сьогодні залишається вивчення і використання принципів забезпечення конституційного права на судовий захист громадян, у тому числі в контексті практики реалізації принципу презумпції невинуватості та розгляд його в контексті викликів, що постали перед розвитком демократії в Україні.

Тому саме розгляд даного питання з точки зору закордонного досвіду дозволить усвідомити можливість та перспективи удосконалення механізмів правового апарату, що стосується гарантій прав та свобод людини.

Мета статті на прикладі дотримання презумпції невинуватості продемонструвати яким чином діє механізм судового захисту прав і свобод громадян, а також показати ефективність та необхідність застосування рішень

Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) як джерела прецедентного права.

Останні дослідження. Питанням дослідження презумпції невинуватості у свій час займалися такі науковці: В.М. Абдрашитов, О.А. Бунтовська, С.В. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, Дж. Теффт, М. Й. Коржанський, В.В. Крижанівський, В.Т. Малярєнко, О.Р. Михайленко, М.М. Михєєнко, В.В. Молдован, В.Т. Нор та інші.

Виклад основного матеріалу. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року ч. 2 ст. 6 мова йде про те, що «кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку»[1].

Враховуючи це, можна сказати, що зміст принципу презумпції невинуватості складають такі правила:

> ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Даний обов'язок лежить на державних органах і посадових особах, які ведуть кримінальний процес. А в справах приватного обвинувачення - на потерпілому;

> підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом;

> усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи;

> поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вирокіом суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

При розгляді принципу презумпції невинуватості слід звернути увагу на рішення ЄСПЛ ухвалене 29 червня 2007 року у справі «О'Галлоран та Франціс проти Сполученого Королівства», яким встановлено, що не було порушено ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2, с. 12].

Відповідно до змісту даного рішення, двоє громадян Сполученого Королівства перевищили допустиму швидкість руху, чим порушили правила дорожнього руху. Стосовно кожного з цих випадків заявники були попереджені про відповідальність за вчинені правопорушення. Пана О'Галлорана та п. Франціса попросили назвати та вказати місце проживання осіб, які перебували у їхніх автомашинах, чи надати іншу інформацію, достатню для подальшої ідентифікації порушників. Кожного з них проінформували, що у разі відмови від надання такої інформації вони нестимуть кримінальну відповідальність, передбачену ст. 172 Акта про дорожній рух від 1988 року.

Пан О'Галлоран скаржився на те, що його було визнано винуватим лише на підставі власних свідчень, які були надані під загрозою покарання. Пан Франціс скаржився на те, що він, змушений надати свідчення про правопорушення, підозрювався у вчиненні вже порушеного свого права - права не давати свідчень проти самого себе. При цьому вони посилалися на ч.

1 (право на справедливий розгляд) та ч. 2 (презумпція невинуватості) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Європейський Суд з прав людини не погодився із твердженнями заявників про те, що нібито право зберігати мовчання та право не свідчити проти самого себе є абсолютними правами, а пряме примушування проти волі осіб до вчинення таких дій руйнує підвалини цих прав. Будь-яке пряме примушування до вчинення цих дій теж, на думку ЄСПЛ, не є порушенням Конвенції. Стосовно ж ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод було вказано, що справедливий судовий розгляд не є єдиним незмінним правилом, а залежить від обставин кожної окремої справи. При цьому ЄСПЛ гостро зауважив, що будь-яка особа, яка володіє чи керує автомобілем, підпадає під дію спеціальних правил, оскільки володіння та використання автомобілів є таким, що потенційно може завдати серйозної шкоди. Ті, хто реалізував своє право володіти автомобілем та їздити на ньому, тим самим погодилися нести певну відповідальність та виконувати додаткові обов'язки у правовому полі Сполученого Королівства - зокрема обов'язок повідомляти про особу, яка порушила правила дорожнього руху. Водночас, розглядаючи принцип презумпції невинуватості, О. Михайленко ставить до нього критично, вважаючи його декларативним та невизначеним і таким, що допускає односторонність провадження по кримінальних провадженнях [3, с. 34].

Україна ще не досягла такого рівня, щоб суди, які розглядають переважну більшість пов'язаних із порушенням прав і свобод людини та громадянина, ефективно забезпечували їх захист. Конституція України закріплює положення щодо захисту прав і свобод людини та громадянина виключно судом і вважає недопустимим делегування повноважень судів іншим органам держави.

У контексті розгляду презумпції невинуватості як однієї із гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина слід зважити на особливе місце конституційного контролю та нагляду. В Україні роль такого контрольного механізму здійснює Конституційний Суд України, в повноваженнях якого прямо не передбачено здійснення захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Як підкреслює М. Савенко, це не означає, що даний орган взагалі не захищає права і свободи громадян, а це впливає із завдань Конституційного Суду України: гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави [4, с. 5,6].

Для проведення порівняльного аналізу щодо ролі судів у захисті прав і свобод наведемо приклад британського досвіду. Приблизно в той самий час, коли Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод набрала чинності для України, парламент Великобританії схвалив Акт про права людини, з прийняттям якого на суди покладено обов'язок тлумачити чинні статuti «настільки, наскільки це можливо» у спосіб, що відповідає Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а відтак - можливість виправляти ситуацію, якщо національне законодавство не відповідає конвенційним вимогам. Вплив цього положення на систему англійського права можна порівняти з впливом статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23

лютого 2006 року № 3477-IУ, що передбачає застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права. Тобто суди обох держав можуть використовувати свою владу, щоб мати більший вплив на регулювання правових процесів в країні [5].

Таким чином, стає зрозумілим, що суди закордоном виконують роль, так званого арбітра, що полягає у тлумаченні норм права та роз'ясненні їх для громадян з метою правового захисту.

З огляду на це видається, що британський досвід заслуговує на увагу. «Привілейоване» становище презумпції невинуватості значною мірою залежить від причин її визнання у такій якості, навіть у її вузькому сенсі як доказова база, серед яких називають такі: недопущення передчасного осуду і покарання; можливість помилки з огляду на нестабільності встановлення фактів у суді; нерівність засобів громадянина і держави та стандарт доведення «поза розумним сумнівом» [5].

Щоб зрозуміти сутність презумпції невинуватості, слід звернутися до її основних функцій. Так, В. Крижанівський виділяє гарантійну, захисну, компенсаційну та активізуючу функції. Гарантійна функція принципу презумпції невинуватості спрямована на закріплення привілейованої позиції обвинуваченого в процесі, адже не він має доказувати свою невинуватість, а навпаки - на прокурора покладається обов'язок доказування вини і лише за допомогою таких засобів, які не порушують права обвинуваченого. Захисна функція розглядається з одного боку, як заборона презюмувати винуватість виключає засудження, яке ґрунтується на недостатніх доказах та на односторонній оцінці доказового матеріалу і цим самим сприяє недопущенню судових помилок, які призводять до засудження невинуватих осіб; з іншого боку, через заборону вважати обвинуваченого винуватим у зв'язку зі складанням на досудовому розслідуванні обвинувального акту, принцип презумпції невинуватості не дозволяє стверджувати, що обвинувачений є злочинцем. Компенсаційна функція спирається на реалізацію змагальності та рівноправності сторін. У судовому розгляді прокурор та підсудний мають рівні права на подання доказів, участь в їх дослідженні, доведення їх переконливості та деякі інші. Активізуюча функція сприяє правильному здійсненню процесуальної діяльності у кримінальному провадженні [6].

Дія презумпції невинуватості зберігається до вступу обвинувального акту в законну силу. Тільки з цього часу обвинувачений, а тепер він вже є засудженим, державою суспільством вважається винним у вчиненні злочину. До цього часу будь-які публічні твердження про винуватість особи є протиправними, оскільки вони будуть порушувати принцип презумпції невинуватості. Так, ЄСПЛ в справі «Аллене де Рібермон проти Франції» (1995 р.) визнав порушенням п. 2 ст. 6 Євроконвенції («Кожен обвинувачений у вчиненні злочину вважається невинуватим, доки його вину не доведено в законному порядку») повідомлення поліцейського високого рівня на прес-конференції про те, що заявник є «підбурювачем вбивства». Суд у своєму рішенні підкреслив, що названа посадова особа у своєму повідомленні прямо заявила про винність заявника, а це, з одного боку, спонукало громадськість повірити у неї, а з іншого - передувало оцінці фактів компетентними суддями.

Суд переконаний, що такі твердження з боку посадової особи правоохоронного відомства становить «декларацію винуватості» заявників і що ці висловлювання спотворили оцінку фактичних обставин справи судом. Беручи до уваги той факт, що зазначені особи (комісар поліції, який вів слідство зробив вищеприведену заяву в присутності міністра внутрішніх справ і директора департаменту кримінальної поліції) займали важливі публічні посади в місті та регіоні, вони змушені були приділяти неабияку увагу і обережність у виборі слів, описуючи процес розслідування кримінальної справи. Виходячи з наведених міркувань, суд наголосив на необхідності чіткого розмежування між твердженням про те, що особа лише підозрюється у вчиненні певного злочину, і відвертим визнанням того, що особа його вчинила. Він неодноразово наголошував на важливості вибору слів у твердженнях посадових осіб про обвинуваченого («Вогмері проти Німеччини», «Нестакі проти Словачії» та ін.) [7].

Таким чином, ми бачимо як елементарне недотримання презумпції невинуватості може призвести також до поширення дифамаційних явищ у суспільстві, тобто поширення недостовірної інформації, що за своєю природою є наклепом та принижує честь та гідність особи.

Дотримання принципу презумпції невинуватості є по своїй природі фундаментальним, оскільки однієї з таких причин є недопущення передчасного осуду і покарання, що також визнається основоположним правом людини в західній доктрині. Так, як засудження має наслідком покарання, яке може зачіпати інші права особи - право на свободу чи право на повагу до приватного життя, то у цьому випадку дотримання презумпції невинуватості через систему суддівської влади повинно стати гарантом для захисту. Сьогодні ЄСПЛ є механізмом забезпечення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як єдиного юридичного моніторингу Ради Європи держав-членів. Говорячи про моніторинг ідеться не тільки про зовнішній та внутрішній контроль, але про контроль з боку органів державної влади. Так, під юридичним моніторингом І.С. Піляєв розуміє «такий контроль, який забезпечується передусім відповідним механізмом судових, юридично обов'язкових для держав рішень» [8].

Випадки невиконання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стають широковідомими в світі та зумовлюють негативні наслідки для держави-порушниці. В разі встановлення факту порушення ЄСПЛ вони повинні відшкодувати матеріальну і моральну шкоду. Політичні наслідки невиконання рішень суду є небажаними для урядів пострадянських держав, бо в разі застосування негативних санкцій, аж до виключення з Ради Європи, зовнішньополітичному іміджу країни буде завдано шкоди. Для України, яка зробила перші кроки до європростору, надзвичайно важливим залишається питання реформування органів кримінальної юстиції, оскільки сьогодні вимагає активізації змін правового поля, а дотримання та виконання рішень ЄСПЛ вкотре може підтвердити нашу готовність до цих подій.

Політичні наслідки невиконання рішень суду є небажаними для урядів пострадянських держав, бо в разі застосування негативних санкцій, аж до виключення з Ради Європи, зовнішньополітичному іміджу країни буде

завдано шкоди. Загалом, мета ЄСПЛ - сформулювати та внести в національну правову систему ті стандарти та вимоги, які є вихідним пунктом правотворчості та законотворчості в громадянському суспільстві та правовій державі. У разі своєчасного виконання рішень Суду та удосконалення пов'язаного з виборами законодавства підвищується політична довіра європейської спільноти до національних органів правосуддя і новообраних органів влади.

З метою дотримання Україною зобов'язань, що випливають з її членства в Раді Європи, та задля ефективного виконання ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою держави-учасники зобов'язуються виконувати остаточне рішення ЄСПЛ в будь-якій справі, в якій вони є сторонами, як уже зазначалося раніше, було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, який зафіксував на законодавчому рівні систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень ЄСПЛ та запобігання новим порушенням Конвенції. Цей Закон законодавчо закріпив забезпечення виконання рішення ЄСПЛ шляхом вжиття заходів індивідуального та загального характеру.

Таким чином, під виконанням рішення ЄСПЛ слід розуміти вжиття державою індивідуальних заходів, спрямованих на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні ЄСПЛ, та заходів загального характеру, спрямованих на усунення підстави для надходження до ЄСПЛ аналогічних заяв проти України у майбутньому.

Механізм виконання рішень ЄСПЛ полягає в наступному: протягом трьох днів від дня отримання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного Орган представництва: а саме - орган, відповідальний за забезпечення представництва України в ЄСПЛ та виконання його рішень, надсилає Стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів. Орган представництва надсилає до Державної виконавчої служби України оригінальний текст і переклад резолютивної частини рішення. Автентичність перекладу засвідчується цим Органом. Держава зобов'язана самостійно виконати судові рішення на користь особи, лише письмова відмова стягувача отримати присуджену за рішенням суму може звільнити її від такого обов'язку.

Наприклад, як зазначається в одному з рішень ЄСПЛ, положення частини 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (презумпція невинуватості) спрямоване на те, щоб убезпечити обвинувачену особу від порушень її права на справедливий процес упередженими твердженнями, що тісно пов'язані з розглядом її справи в суді. Презумпція невинуватості є одним із елементів справедливого судового розгляду. Цей принцип забороняє формування передчасної позиції суду, яка б відображала думку про те, що особа, обвинувачена у вчиненні злочину, є винуватою ще до того, коли її вина буде доведена відповідно до закону [9].

Так, на жаль, наочним прикладом порушення презумпції невинуватості в Україні є публічні висловлювання про винуватість до завершення суду, а

інколи - навіть і до пред'явлення офіційного обвинувачення. Досить часто в Україні до закінчення судового розгляду та проголошення рішення суду сторони процесу дозволяють собі до затриманих, які потім набувають статусу підозрюваних та обвинувачених, висловлюватися як до осіб, винуватість яких уже доведена. Їх суб'єктивне бачення і породжує дифамацію у проявах на усіх рівнях. Такого роду висловлювання у ЗМІ про винуватість особи є неприйнятним та порушують презумпцію невинуватості. Використання практики рішень ЄСПЛ допоможе вітчизняному суддівському корпусу створити власну модель захисту прав і свобод громадян, зокрема гарантування дотримання презумпції невинуватості, що в свою чергу нерозривно пов'язано з правом на справедливий суд.

Висновок. В епоху утисків свободи слова та права вибору, велику роль відіграє механізм дотримання основоположних прав і свобод громадян, що є так званим, індикатором демократизації суспільства. За кордоном уже давно увага звернена саме на цю сферу правового регулювання і природа правового регулювання зайняла чільне місце у законодавчій системі країн європейського співтовариства.

Таким чином, презумпція невинуватості є основоположним принципом і водночас правом людини, елементом права на справедливий суд. Вона тісно пов'язана з іншими правами, зокрема на свободу і особисту недоторканність, правом на повагу до приватного життя, правом власності тощо. Безумовно, існує зв'язок між презумпцією невинуватості (пункт 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) та іншими правами, зокрема свободою вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) та правом на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції), що проілюстровано в рішеннях ЄСПЛ.

Саме презумпція невинуватості як один із фундаментальних принципів лежить в основі правового поля багатьох галузей права. Ніхто не звертає увагу на те, що саме недотримання цього принципу призводить до поширення такого явища як дифамація, тобто наклеп, який в перспективі завдає чималої шкоди репутації осіб та робить не найкращу рекламу у суспільстві. Крім того, неупередженість, яка повинна бути домінуючою у судовому засіданні під впливом ЗМІ часто переростає в протилежне ставлення до суб'єктів кримінального процесу, порушуючи презумпцію невинуватості обвинуваченого, яка в Україні фактично є «мертвою». З рішень ЄСПЛ стає зрозумілим, що аналогічний механізм потребує імплементації і у вітчизняне правове поле.

Список використаних джерел

1. [Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/4) від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/4>
2. О «Галлоран та Франціс проти Сполученого Королівства» - рішення Європейського суду з прав людини, ухвалене 29 червня 2007 року // Юридичний вісник України. - 2007. - № 4і. - С. 12.

3. Михайленко А. Критические взгляды на принципиальные положения уголовного процесса Украины / А. Михайленко // Закон и жизнь. - 2007. - № 7. - С. 34 - 36.
4. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції / М. Савенко // Право України, 1992. - № 2 - С. 3 - 9.
5. Ashworth A. Four threats to the presumption of innocence // The International Journal of Evidence & Proof (2006) 10 E&P 241-279. - P. 246.
6. Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 2007. - С. 10.
7. Дело «АЛЛЕНЕ ДЕ РИБЕМОН (ALLENET DE RIBEMONT) против ФРАНЦИИ» Постановление суда от 10 февраля 1995 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.medialaw.kiev.ua/zmisud/ecour>
8. Піляєв І.С. Рада Європи в сучасному євро- інтеграційному процесі: Монографія. - К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. - С. 192.
9. Рішення у справі «Хужин та інші проти Росії» (Khuzhin and Others v. Russia) від 23 жовтня 2008 року, заява № 13470/02.